

Wantrouw het vertrouwen

Een onderzoek naar de positionering van 'onpersoonlijk vertrouwen' als fundament voor de toepassing van de vier principes van zelforganisatie op democratie

Leerstoelgroep:	Praktische filosofie
Schrijver:	Edwin Lokker
Opleiding:	W.v.W.
Studiepunten:	10 ECTS
Datum:	21 juli 2015
Begeleider:	dr. Gijs van Oenen
Adviseur:	dr. Koen Stapelbroek
Aantal woorden:	13.377

Inhoud

1.	Inleiding	4
1.1.	Over Herman van Gunsteren.....	4
1.2.	Hoofdvraag	5
1.3.	Relevantie	5
2.	Argumentatie in ‘Vertrouwen in democratie’	6
2.1.	Inleiding	6
2.2.	Hoofdstuk 1 – Waarom democratie?	6
2.2.1.	Redenen voor democratie	6
2.2.2.	Redenen om aan democratie te twijfelen.....	7
2.2.3.	Theses.....	7
2.3.	Hoofdstuk 2 – Principes van zelforganisatie	8
2.4.	Hoofdstuk 3 – Vertrouwen op democratische zelforganisatie?.....	12
2.4.1.	Vijfde principe van zelforganisatie	13
2.4.2.	Vooruitblik	14
2.5.	Hoofdstuk 4 – Diversiteit door burgerschap	14
2.5.1.	Toepassing op democratie	15
2.5.2.	Viertal kwesties bij burgerschap	15
2.6.	Hoofdstuk 5 – Multiple mapping door representaties.....	16
2.6.1.	Toepassing op democratie	17
2.7.	Hoofdstuk 6 – selectie door verantwoording.....	18
2.7.1.	Toepassing op democratie	18
2.8.	Hoofdstuk 7 – Indirecte sturing door leiderschap.....	19
2.8.1.	Toepassing op democratie	19
2.9.	Hoofdstuk 8 – Verlichte democratie	19
3.	Evaluatie van het boek ‘Vertrouwen in democratie’	21
3.1.	Positieve aspecten.....	21
3.1.1.	Het multidisciplinaire karakter	21
3.1.2.	De praktische inslag.....	22
3.1.3.	Omgaan met andersdenkenden.....	22
3.2.	Kritiek op ‘Vertrouwen in democratie’	23
3.2.1.	Centrale stof	23
3.2.2.	Redenen om te vertrouwen geven niet altijd vertrouwen	24
3.2.3.	Moeten vertrouwen om vertrouwen te krijgen.....	26

3.2.4. Vertrouwen als fundament	26
4. Conclusie	28
Literatuurlijst	29

1. Inleiding

In deze bachelorthesis staat het boek *Vertrouwen in democratie* van Herman van Gunsteren centraal. Van Gunsteren bespreekt in zijn boek een eigenaardige paradox. Hij constateert dat in het huidige tijdsgewricht veel mensen wel democraat zijn, maar een gedeelte daarvan maar echt vertrouwen heeft in de wijsheid van democratisch besluiten (van Gunsteren 2010, 7). Het doel van dit boek is om redenen te geven om toch meer vertrouwen te stellen in de democratie en de mogelijkheden van democratie beter te benutten (van Gunsteren 2010, 8). Het boek tracht te achterhalen onder welke voorwaarden de democratie beter valt te benutten en dus de kans op wijze besluiten groter wordt (van Gunsteren 2010, 8). Volgens Van Gunsteren neemt de kans op wijze besluiten toe als de volgende vier principes van zelforganisatie worden gerealiseerd binnen de instituties van de democratie: lokaal gegenereerde diversiteit, multiple representaties van diversiteit, door waarden georiënteerde selectie en indirecte sturing (van Gunsteren 2010, 8). Om deze vier principes van zelforganisatie goed toepasbaar te kunnen maken op democratie laat Van Gunsteren zien via welke vier mechanismen dit goed zou kunnen werken. Waarover later meer. Tevens stelt hij dat er een vijfde principe nodig is om de vier principes van zelforganisatie goed te laten functioneren. Dit principe noemt Van Gunsteren 'Onafhankelijk maar niet geïsoleerd' (van Gunsteren 2010, 107). De onafhankelijkheid van burgers wordt daarbij beschermd door grondrechten (van Gunsteren 2010, 107) en het voorkomen van het isolement moet worden bewerkstelligd door het ontstaan van 'onpersoonlijk vertrouwen' (van Gunsteren 2010, 111). De juiste toepassing van de hierboven genoemde principes van zelforganisaties zou door deze waarborgen moeten zorgen voor meer zelforganiserend vermogen in een democratie (van Gunsteren 2010, 114). Dit zou leiden tot betere resultaten om ten einde ook meer vertrouwen te krijgen in de werking van de democratie (van Gunsteren 2010, 114). Om dit boek goed te kunnen evalueren, zal er een hoofdvraag worden geformuleerd. Daarna zal kort worden toegelicht waarom ik denk dat deze hoofdvraag relevant is om te beantwoorden ten aanzien van het werk van Herman van Gunsteren. Vervolgens zal ik het werk van Van Gunsteren proberen samen te vatten, waarbij ik zijn argumentatie zo goed mogelijk probeer uit een te zetten. Daarna volgt er een oordeel. Dit oordeel valt uiteen in twee gedeeltes. Het eerste gedeelte handelt over de vraag waarom dit werk van Van Gunsteren relevant zou zijn voor het vakgebied Bestuurskunde. Het tweede gedeelte is een kritische verhandeling over het werk waarbij ik een antwoord probeer te geven op de hoofdvraag. Tot slot volgt er een korte conclusie. Maar eerst zal volledigheidshalve kort worden toegelicht wie Herman van Gunsteren is en wat hij onder meer voor het vakgebied Bestuurskunde betekend heeft.

1.1. Over Herman van Gunsteren

Ten tijde dat hij het boek *Vertrouwen in democratie* schrijft is Herman van Gunsteren al met emeritaat als hoogleraar politieke en rechtsfilosofie te Leiden (Ringeling 2008, 64). Daarvoor zit vanzelfsprekend al een lange wetenschappelijke carrière, die wordt gekenmerkt door vele belangrijke publicaties. In het boek *Stoppen* omschrijft Herman van Gunsteren zijn carrière als een product van 'nee zeggen' (van Gunsteren 2002, 46). Hij wilde geen bankier worden, geen advocaat en geen rechter. Hij is ooit begonnen als jurist, maar na een aantal jaar staatsrecht te hebben gedoceerd kwam hij erachter dat daar problemen lagen, die vanuit het eigen vakgebied niet opgelost konden worden (van Gunsteren 2002, 46). Hij kwam terecht bij Politicologie. Met deze karakterisering doet Herman van Gunsteren zichzelf tekort. Arthur Ringeling vindt de uitspraak 'Wat talent heeft komt snel' van toepassing op de carrière van Van Gunsteren getuige zijn ijzersterke proefschrift *The Quest for Control* (Ringeling 2008, 64). Dit werk is onder meer tot de kern van de

Bestuurskunde gaan behoren (Ringeling 2008, 66). Tevens kan ik in deze scriptie niet voorbij gaan aan het werk *A theory of Citizenship*. Daar burgerschap ook een centrale rol speelt in het boek *Vertrouwen in democratie*. Dat boek bespreekt onder meer hoe de rol van de staat is veranderd na de revolutionaire gebeurtenissen in 1989 (van Gunsteren 1998, 6). Waar de staat eerst de dominante actor was op het gebied van politieke besluitvorming, moet de staat nu andere actoren naast zich dulden (van Gunsteren 1998, 6). Daarbij kan men denken aan de Europese Unie en de Wereldhandelsorganisatie, maar ook de media en de burger (van Gunsteren 1998, 6-7). De burger is van belang voor de legitimatie van de staat. Deze wordt nog belangrijker nu de staat niet meer de dominante actor is in de politieke arena. Hierdoor wordt het van belang wie er een burger is of niet en wat het burgerschap van deze burger betekend en wat het vermog (van Gunsteren 1998, 7). Hier handelt onder meer het boek *A Theory of Citizenship* over. Daarnaast zijn er nog vele werken van zijn hand verschenen, onder meer *Eigentijds burgerschap*, *Bestuur in de ongekende samenleving*, *Woordenschat voor verwarde politici*, *Gevaarlijk veilig*, het al eerder genoemde *Stoppen* en het voor de Socrates Wisselbeker genomineerde *Vertrouwen in democratie* (Ringeling 2008, 67 – 68). De rode lijn in zijn werk is de politieke oordeelsvorming in de publieke sector en daarbij loopt van Gunsteren vaak voorop bij de signalering van nieuwe problemen (Ringeling 2008, 70 – 71). *The Quest for Control* is een genadeloze afrekening met het rationele model in een tijd dat men nog sterk geloofde in planning (Ringeling 2008, 71). Ook kaartte hij in zijn boek *Eigentijds burgerschap* het idee van burgerschap aan, voordat dit in Nederland überhaupt een belangrijk thema was (Ringeling 2008, 71). Volgens Ringeling kan hij daarom gekarakteriseerd worden als iemand die op de troepen vooruitliep, inzichten gaf die door politici en bestuurders niet altijd werden verwelkomd en, om te besluiten met een citaat van Arthur Ringeling, daarmee ook past in zijn eigen opvattingen over democratie: “*De democratie heeft mensen nodig die contraire dingen zeggen.*” (Ringeling 2008, 73).

1.2. Hoofdvraag

De centrale vraag in deze thesis is als volgt: Is ‘onpersoonlijk vertrouwen’ een betrouwbare en afdoende fundering van het door Van Gunsteren gevonden vijfde principe van zelforganisatie, het principe waar de vier principes van zelforganisatie op steunen om effectief toepasbaar te zijn op het fenomeen democratie?

1.3. Relevantie

Deze vraag is, mijns inziens, relevant, omdat dit ‘onpersoonlijk vertrouwen’ is gepositioneerd op een cruciale plaats in de theorie van Van Gunsteren. Dit ‘onpersoonlijk vertrouwen’ is namelijk een fundament voor een gedeelte van het door hem geponeerde vijfde principe van zelforganisatie. Dit vijfde principe is noodzakelijk om de toepassing van de vier principes van zelforganisatie op democratie mogelijk te maken. Als dan zou blijken dat dit ‘onpersoonlijk vertrouwen’ niet kan fungeren als fundament voor het vijfde principe, moeten we op zoek naar een ander fundament om de toepassing van de vier principes van zelforganisatie op democratie toch mogelijk te kunnen maken. De cruciale plaats van dit ‘onpersoonlijk vertrouwen’ maakt dus dat de vraag relevant is.

2. Argumentatie in 'Vertrouwen in democratie'

2.1. Inleiding

In het tweede hoofdstuk van deze bachelorthesis zal de argumentatie van Van Gunsteren uit het boek *Vertrouwen in democratie* worden gepresenteerd. Daarbij is de hoofdstukindeling van het boek ook gebruikt om de structuur aan te geven in dit hoofdstuk *Argumentatie in 'Vertrouwen in democratie'*. In het eerste hoofdstuk van *Vertrouwen in democratie* wordt de al eerder genoemde paradox verder toegelicht. Daarbij worden er ook al redenen gegeven om voor democratie te zijn en redenen om aan de wijsheid van democratie te twijfelen (van Gunsteren 2010, 11 – 43). In het tweede hoofdstuk worden de principes van zelforganisatie verder uitgewerkt. In het derde hoofdstuk wordt gekeken of deze toe te passen zijn op het fenomeen democratie. In de vier hoofdstukken die daar op volgen wordt per hoofdstuk een principe besproken en de toepassing daarvan onderzocht. Tot slot worden in het achtste hoofdstuk de uitkomsten nog eenmaal samengevat (van Gunsteren 2010, 8 – 9).

2.2. Hoofdstuk 1 – Waarom democratie?

In het eerste hoofdstuk zet Van Gunsteren een aantal redenen uiteen om voor democratie te zijn, daarnaast geeft hij een aantal redenen om aan de kwaliteit van de besluitvorming binnen een democratie te twijfelen en tot slot formuleert hij uit deze twijfels waarom de democratie volgens hem soms niet goed werkt.

2.2.1. Redenen voor democratie

Allereerst een aantal redenen voor democratie. Democratie houdt dictatuur buiten de deur (van Gunsteren 2010, 11). Tevens is de burger mondiger geworden en heeft de burger daardoor ook meer macht. Zonder meerderheid valt er namelijk niet te besturen (van Gunsteren 2010, 12). Daarnaast zorgt democratische besluitvorming er voor, dat een wetsvoorstel bij steun van de meerderheid niet alleen de steun van de meerderheid heeft, maar ook de steun van de tegenstanders (van Gunsteren 2010, 12). Tot slot laat democratie door middel van de grondrechten de waardigheid van haar burgers in tact en geeft het gelijke kansen om mee te doen aan de politieke besluitvorming (van Gunsteren 2010, 12). Tot zover de redenen om voor democratie te zijn. Als men deze redenen zo onder elkaar ziet, begrijpt men dat er tegenwoordig weinig tegenstanders te vinden zijn van democratie (van Gunsteren 2010, 12). Maar daar komt de al eerder genoemde paradox om de hoek. Zoals we in de opgesomde voordelen zien, wordt de kwaliteit van besluitvorming niet genoemd (van Gunsteren 2010, 13). Sterker nog, ook wetenschappelijke auteurs, die zich bezig houden met het fenomeen democratie, laten zich voornamelijk negatief uit over de kwaliteit van de uitkomsten van democratie (van Gunsteren 2010, 16 – 25). Tevens constateert Van Gunsteren, dat als men zich een voorstelling van democratie maakt, dit nagenoeg altijd van een democratie in problemen is (van Gunsteren 2010, 13). De vraag dringt zich nu op of democratie altijd als dom of, minder waarschijnlijk, altijd als wijs wordt beschouwd (van Gunsteren 2010, 14)? We kunnen in ieder geval concluderen dat democratie niet altijd als dom wordt beschouwd. Van Gunsteren heeft vier onderzoeken kunnen vinden die min of meer de wijsheid van democratie onderschrijven. Het eerste onderzoek is van Goodin en List. Zij zien democratie als 'truth tracker' (Van Gunsteren 2010, 20). De democratie zou dan fungeren als een 'waarheidszoekmachine' (van Gunsteren 2010, 20). Daarnaast stelt Waldron dat mensen samen tot een goed oordeel kunnen komen, ook als deze mensen over het algemeen niet goed geïnformeerd zijn (van Gunsteren 2010, 21). Ten derde stelt Bhagwati dat

democratieën minder hongerdoden kennen dan dictaturen. Dit komt doordat mensen in een democratie de ruimte hebben om te protesteren en zich vrij te bewegen (van Gunsteren 2010, 22). Tot slot stelt Sen dat democratie vooral zijn waarde laat zien op het moment, dat het slecht gaat. Maar over het algemeen wordt kwaliteit van de besluitvorming binnen een democratie niet genoemd als zijnde een aanbeveling voor democratie. De vraag is waarom? Van Gunsteren vermoedt dat dit komt doordat wetenschappers er geen aanbeveling in zien (van Gunsteren 2010, 25). Waarschijnlijk zien ze de besluitvorming binnen een democratie juist als argument tegen de democratie. Als men de democratie dan lief heeft, zal men daar naar alle waarschijnlijkheid over zwijgen (van Gunsteren 2010, 26).

2.2.2. Redenen om aan democratie te twijfelen

Zoals uit de laatste paar voorgaande regels al bleek, zien veel wetenschappers juist de gebreken en het onvermogen van democratie. Zo stelt men dat het beruchte Condorcet – Arrow paradox zich voor kan doen. In een democratisch besluitvormingsproces kiest de meerderheid dan A in plaats van B, B in plaats van C en C in plaats van A (van Gunsteren 2010, 27). Dit is voor Riker de aanleiding om te stellen dat democratie helemaal geen ‘truth tracker’ is (van Gunsteren 2010, 27 – 28). Daarnaast zou bij besluiten en samenwerkingen waar het zogenaamde ‘Prisoners’ dilemma’ op de loer ligt, free-riding uitgelokt kunnen worden (van Gunsteren 2010, 29). Tevens wordt er gewezen op de ongeïnformeerde burgers en de mate waarin ze met hypes en de waan van de dag dreigen mee te gaan (van Gunsteren 2010, 30). Tot slot is er de angst voor de tirannie van de meerderheid (van Gunsteren 2010, 31). Maar de democratie wordt niet alleen aangevallen op haar gebrekkige uitkomsten, ook goedfunctionerende democratieën kennen allerlei problemen (van Gunsteren 2010, 33). Zo zouden er in dergelijke democratieën vaak een kloof zijn tussen de burger en de politiek (van Gunsteren 2010, 33). Politici zelf ervaren hun werk als leugenachtig en weten het bijzondere van hun werk niet onder woorden te brengen (van Gunsteren 2010, 33). Ten derde is er vaak binnen een democratie een roep om een sterke leider (van Gunsteren 2010, 34). Tot slot wordt er binnen een democratie een te hoge regeldruk en een te veel aan democratie ervaren (van Gunsteren 2010, 34). Remedies worden daarbij meestal gezocht in het versterken van het tegenovergestelde (van Gunsteren 2010, 34). De vraag is of men dan niet aan symptoombestrijding doet. Is de kloof wel te overbruggen door beter naar de burgers te luisteren? Misschien is een kloof wel een normaal gegeven in een democratie en is de vraag niet hoe deze overbrugd moet worden, maar meer wat we er mee zouden kunnen doen (van Gunsteren 2010, 35)? Meer algemeen moet er dus bij elk ervaren probleem gekeken worden of het wel een probleem is en wat we er mee kunnen doen, zonder gedachteloos in te zetten op het tegenovergestelde. Om tot een goede analyse van de problemen te komen moet daarom eerst goed onderscheiden worden wat de problemen zijn en wat slechts symptomen van die problemen zijn (van Gunsteren 2010, 35).

2.2.3. Theses

Volgens Van Gunsteren is bijvoorbeeld de kloof slechts een symptoom van een probleem (van Gunsteren 2010, 35). Hij vermoedt dat de problemen eerder in de volgende stellingen besloten liggen:

1. De democratie werkt niet goed, doordat zij onvoldoende veerkracht opbrengt om met de aanzwellende stroom van verrassingen en nieuwe uitdagingen om te gaan;

2. De democratie werkt niet goed, doordat politici niet goed uit weten te dragen waarin de exclusiviteit van hun werk bestaat – wat ze doen, waar ze goed in zijn en wat de gewone burgers van ze nodig hebben (van Gunsteren 2010, 36).

Bij zijn toelichting op de eerste stelling poneert Van Gunsteren een definitie van veerkracht: veerkracht is het vermogen met verrassingen om te gaan, zodanig dat kernwaarden behouden blijven (van Gunsteren 2010, 37). Om die veerkracht te ontwikkelen kan men kiezen uit twee soorten systemen. Aan de ene kant zijn er systemen die gebruik maken van 'Analyse en Instructie' en aan de andere kan zijn er systemen die gebruik maken van 'Variëteit en Selectie' (van Gunsteren 2010, 37).

Ook zijn tweede stelling licht hij toe. Politici hebben een heel scala aan mogelijke reacties, die ze kunnen inzetten als er een bepaald probleem opdoemt. Als politici reageren op een bepaald probleem, kiezen ze vaak de meest geschikte reactie in hun ogen. Maar wat als deze niet werkt (van Gunsteren 2010, 39)? Vaak vervallen ze dan in het versterken van de reactie (van Gunsteren 2010, 40). Men kijkt dus enkel naar de vorm en niet naar de inhoud van de reactie. Het advies van Van Gunsteren aan politici is dus, impliciet, 'kijk naar de inhoud'. Tevens schuilt er in het versterken van een reactie vaak het verbergen van onzekerheid. Het liefst onder een grote berg van flinkheid (van Gunsteren 2010, 40). Volgens Van Gunsteren is het juist belangrijk om na te gaan denken hoe men de eigen onzekerheid in de media gestalte kan geven, zonder deze te verbergen (van Gunsteren 2010, 40). Dit is natuurlijk lastig, want een te onzekere politicus wordt vaak genadeloos afgeserveerd (van Gunsteren 2010, 40). Ook is het van belang dat politici een manier vinden om aan te geven wat exact de aard is van hun werk (van Gunsteren 2010, 40), zodat burgers niet het idee krijgen dat politici volstrekt zinloos zijn (van Gunsteren 2010, 41).

Terugkomend op die andere nadelen stelt Van Gunsteren dat mensen meestal te veel focussen op de chaotische besluitvorming en daardoor de mooie uitkomsten ervan kunnen missen (van Gunsteren 2010, 42). Daarbij zegt hij dat de bezwaren tegen de kwaliteit van democratische besluiten zeker onder sommige omstandigheden gelden en minder onder andere omstandigheden. Dit boek tracht een aanzet te geven tot kennis over deze omstandigheden (van Gunsteren 2010, 42). Het is daarbij van groot belang om dingen niet zelf te bedenken en te weten dat democratie dom/slim is, zoals we weten dat Napoleon geleefd heeft (van Gunsteren 2010, 42 – 43). Het is van belang om te kijken waar dit wel of niet het geval is en dan pas te oordelen (van Gunsteren 2010, 43). Een meer praktische, dan theoretische benadering.

2.3. Hoofdstuk 2 – Principes van zelforganisatie

In het tweede hoofdstuk laat Van Gunsteren uit verschillende disciplines voorbeelden de revue passeren waarin een zekere zelforganisatie te herkennen is, zonder dat daar sprake is van een leider, aansturend centrum of leidend principe. Op deze wijze tracht hij te achterhalen of er in deze bonte verzameling voorbeelden enkele principes zijn te ontwaren waaraan voldaan moet zijn zodat intelligente zelforganisatie plaats kan vinden. Aan het einde van het hoofdstuk formuleert hij de vier gevonden principes, die bij elke vorm van zelforganisatie min of meer terugkomen.

Vaak veronderstellen we dat een intelligente orde zonder baas niet mogelijk is. Maar, vraagt Van Gunsteren zich af, wat als zo'n baas niet bestaat (van Gunsteren 2010, 46)? Er zijn verschillende wetenschapsgebieden waarbij men tot de conclusie komt, dat men daar intelligente ordes aantreft zonder de aanwezigheid van een baas. Sterker nog, de principes waarop deze zelforganisatie tot

stand komt zijn vaak hetzelfde (van Gunsteren 2010, 47). De eerste onderzoeker die wordt aangehaald, die naar processen van zelforganisatie onderzoek heeft gedaan, is Edelman (van Gunsteren 2010, 49). Hij won ondermeer de Nobelprijs voor de ontcijfering van de code van moleculen die in staat zijn om indringers onschadelijk te maken die het menselijk lichaam betreden (van Gunsteren 2010, 49). Hij zag dit immuunsysteem als een zelflerend proces. Een vorm van zelforganisatie dus. Hij stelde dat het immuunsysteem in staat is om patronen te herkennen en zo adequaat te reageren. Bij een indringer worden de juiste antistoffen aangemaakt, zodat de volgende indringer makkelijker wordt getraceerd en vernietigd (van Gunsteren 2010, 50). Er wordt hier dus geselecteerd uit een diversiteit aan keuzes, waarbij het immuunsysteem in staat blijkt de juiste keuze te maken. Hij paste deze resultaten ook toe op het menselijk brein en zag toen dat een keuze alleen gemaakt kon worden, als er een bepaalde waarde was waar vanuit het zelforganiserende systeem keuzes kon maken (van Gunsteren 2010, 53). Een bepaalde reactie kan dan in het brein worden opgeslagen als mapping, als zijnde een herinnering. Deze herinneringen kunnen aan elkaar worden gekoppeld om zo eerder een patroon te zien in de diversiteit en kordaat een keuze te kunnen maken uit de toe te passen reacties (van Gunsteren 2010, 54). Door deze herinneringen is de mens in staat om verder te kijken dan enkel het heden. (van Gunsteren 2010, 54 – 55). Zo is hij in staat om niet alleen te hoeven kiezen voor het optimale van dit moment, maar zelfs in staat om het beste voor nu te laten varen voor een beter voor later (van Gunsteren 2010, 55).

Het onderzoek van Johnson bouwt voort op het onderzoek van Edelman. Hij veralgemeent de principes van Edelman. Daarbij maakte hij gebruik van een grote hoeveelheid publicaties vanuit verschillende vakgebieden. Hij kon putten uit een diversiteit aan inzichten van collega-wetenschappers (van Gunsteren 2010, 55). Bijvoorbeeld een onderzoek naar het gedrag van mieren (van Gunsteren 2010, 56 – 57). In de tweede fase legde hij die onderzoeken naast elkaar en ging patronen er in herkennen (van Gunsteren 2010, 56). Daar zag hij in totaal uiteenlopende onderzoeken op verschillende gebieden zelforganiserende systemen bepaalde problemen oplossen. In die systemen begonnen afzonderlijke deeltjes, omdat ze deel uitmaken van een complex geheel, intelligent of emergent gedrag te vertonen. In de derde fase gingen wetenschappers, volgens Johnson, zelf die emergentie scheppen (van Gunsteren 2010, 57). Niet door instructies te geven, maar door voorwaarden te scheppen. Hij bespreekt naderhand vier principes, die hij als patroon herkend heeft uit de diverse bijdragen. Dit zijn lokale interactie, patroonherkenning, terugkoppeling en indirecte controle (van Gunsteren 2010, 57). Om de lokale interactie goed te laten verlopen zijn er een aantal vuistregels geformuleerd. Allereerst stelt Van Gunsteren dat onwetendheid nuttig kan zijn, dat toevallige ontmoetingen moeten worden bevorderd, dat men op nabije burens moet letten en dat men bij die burens moet proberen patronen in hun interactie te ontwaren (van Gunsteren 2010, 58).

De vierde vuistregel van het eerste principe lijkt in deze op het tweede principe. De principes zijn ook nauw met elkaar verbonden. Wil het eerste principe van waarde zijn, dan moet er ook aan het daarop volgende principe voldaan zijn. Patroonherkenning van een element in het gedrag van zijn naaste elementen is bijvoorbeeld richtinggevend voor de interactie. Door lokale interactie wordt er namelijk bepaalde informatie verspreid. Als een element daar een patroon in kan herkennen, kan dit element dit patroon gebruiken voor de volgende interactie (van Gunsteren 2010, 59). Deze volgende interactie is het tegelijkertijd het derde principe, namelijk de terugkoppeling. Terugkoppeling, of met een populaire aanduiding: feedback, kan echter ontwrichtend werken (van Gunsteren 2010, 59).

Denk bijvoorbeeld aan een zichzelf versterkende daling van de koersen op de beurs. Er is dus controle nodig op deze feedback. Dit is het vierde principe. De indirecte controle (van Gunsteren 2010, 60). Dit laatste principe sluit goed aan bij de derde fase die Johnson benoemd bij het omgaan met emergentie. In deze fase wordt emergentie niet alleen geanalyseerd, maar in deze fase zijn mensen of elementen ook gaan begrijpen hoe zelforganisatie werkt en zetten ze zelf zelforganiserende systemen op (van Gunsteren 2010, 61). Daar zit ook die indirecte controle in besloten. Men kan voorwaarden opzetten, waaronder een bepaalde intelligentie overgaat tot emergentie (van Gunsteren 2010, 61). Dit wordt volgens een wat evolutionaire weg beschreven (van Gunsteren 2010, 62). In het voorbeeld wordt een computer bepaalde eigenschappen gegeven. Daarbij worden de eigenschappen behouden die werken en de eigenschappen die niet werken uitgeselecteerd. Dit kan alleen eindeloos duren, voordat een bepaald element dan de juiste eigenschappen heeft waarbij hij tot emergent gedrag overgaat (van Gunsteren 2010, 62 – 63). De aangehaalde computerwetenschapper Hillis pleit dan ook voor een combinatie van leren en evolutie (van Gunsteren 2010, 63). De vraag is of men dit proces, dat plaatsvindt binnen een afgeschermd domein zoals de computer, kan toepassen op de menselijke praktijk (van Gunsteren 2010, 63)? Deze setting is toch wat onvoorspelbaarder dan een laboratoriumsetting. Tevens grijpt het direct in op onze levensvoorwaarden (van Gunsteren 2010, 63). Kun je dat zo maar doen? Volgens Van Gunsteren is deze twijfel enigszins onterecht, want we zitten sinds de komst van liberale democratieën al in een proces van zelforganisatie (van Gunsteren 2010, 63 - 64). Stoppen is allang geen optie meer.

Nu zijn de principes van zelforganisatie geïllustreerd aan de hand van onder meer mierenkolonies. De vraag is, mag dat? Zijn mensen niet minder beperkt dan mieren? Of, de ander kant op, zijn mensen in groepen niet dommer dan individueel (van Gunsteren 2010, 64)? Denk wederom aan de zichzelf versterkende beursval. Een aantal andere onderzoeken komen met vingerwijzingen in de richting dat men dezelfde principes van zelforganisaties aantreft bij mensen als bij mieren. Zo laat het onderzoek van Jacobs zien dat diversiteit in de grote stad de stad veiliger maakt. Als een bepaalde ruimte verschillende gebruiken kent, wordt de omgeving daarvan veiliger en de mensen, die daar gebruik van maken, slimmer (van Gunsteren 2010, 66-67). Zie de locale interactie en de bevordering van toevallige ontmoetingen bij mieren. Surowiecki ziet in zijn onderzoek een andere overeenkomst. Menigten kunnen, volgens zijn bevindingen, tot juiste beslissingen komen, zonder dat de afzonderlijke individuen over veel kennis van zaken beschikken (van Gunsteren 2010, 68-69). Elk antwoord bevat namelijk een deel informatie en een deel fouten. Als je veel mensen om een bepaald antwoord vraagt, neutraliseren de fouten elkaar doordat ze willekeurig zijn en houd je informatie over (van Gunsteren 2010, 70). Door onder meer Condorcet is dit argument gebruikt om democratie als weg tot de waarheid te verkopen. Door pijnlijke ervaringen uit het nabije verleden, was er voor andere denkers een aanleiding om dit als wensdenken te betitelen (van Gunsteren 2010, 71). Surowiecki heeft condities proberen te vinden waaronder dit principe wel werkt. Meningingen moeten divers zijn en onafhankelijk zijn van andere meningen. Tevens is het van belang dat die meningen 'decentraal' ontstaan. Het is dus van belang dat mensen locale kennis gebruiken. Tot slot moet er sprake zijn van aggregatie. Er moet iets zijn dat er voor zorgt, dat al die verschillende onafhankelijke meningen omgezet kunnen worden in een collectief besluit (van Gunsteren 2010, 71).

Toch hebben niet alleen wetenschappers de neiging om naar experts te willen luisteren (van Gunsteren 2010, 72). Bij iedereen treffen we dat min of meer aan. We zijn vaak bang voor de

dictatuur van de middelmaat. Intelligentie verwachten we van individuen en niet van polls. Daarbij is de vraag of een expert wel meer weet als het gaat om voorspellingen (van Gunsteren 2010, 73). In hoeverre is het voor hem ook niet gewoon gokken? Daarnaast zijn we bang voor groepen omdat, we nare ervaringen hebben overgehouden aan deze groepen (van Gunsteren 2010, 73). Volgens Van Gunsteren waren de groepen an sich niet het probleem waarbij we daar tegen aanliepen, maar juist de homogene samenstelling ervan. Dit soort groepen komen tot dwaze beslissingen (van Gunsteren 2010, 73). De leden van de groepen moeten wel onafhankelijk zijn (van Gunsteren 2010, 73). Als de oordelen van burgers al sterk beïnvloedt zijn door wat een bepaalde leider zegt, kan er een informatiecascade ontstaan (van Gunsteren 2010, 74). Een mening van een bepaald persoon overspoelt de andere meningen. De belangrijkste remedie hiertegen is de afwijkende en soms abjecte mening beschermen (van Gunsteren 2010, 74). Hiermee is al aangetoond welke problemen er voorkomen kunnen worden als men de eerste twee condities weet te realiseren. De derde conditie kent een groot voordeel en een nadeel (van Gunsteren 2010, 74 – 75). Het voordeel is dat men door deze decentralisatie lokale kennis kan verwerven en benutten. Een nadeel is dat men niet altijd goed weet hoe men deze lokale kennis kan verspreiden. Men moet de isolatie van lokale kennis zien te voorkomen (van Gunsteren 2010, 75). Daarbij kan 'the Wisdom of the Crowds' zowel op problemen van coördinatie worden toegepast als op problemen van coöperatie (van Gunsteren 2010, 76). Bij coördinatie is er wel samenwerking nodig en daarmee afstemming op elkaar, maar men hoeft zich niet verantwoordelijk te voelen voor het geheel (van Gunsteren 2010, 76). Er kan spontaan orde ontstaan als individuen lokale kennis benutten zonder dat ze rekening houden met het geheel (van Gunsteren 2010, 77). Bij coöperatie gaat Van Gunsteren een stap verder (van Gunsteren 2010, 78). Het is niet alleen van belang dat mensen met elkaar samenwerken, tevens moet men het eigen korte termijn succes aan de kant schuiven voor een groter gemeenschappelijk nut waarbij ze per saldo ook zelf beter uitkomen. Dat vraagt volgens Van Gunsteren vertrouwen in elkaar (van Gunsteren 2010, 78). Zonder dat worden de transactiekosten voor de individuele leden te hoog om daadwerkelijk met elkaar samen te werken (van Gunsteren 2010, 79 – 80). Zo zie je dat de invulling van coördinatie, coöperatie of de drie voorgaande condities bepalen of zelforganisatie kan slagen of niet (van Gunsteren 2010, 81). In de volgende alinea wordt uiteengezet wat er allemaal mis kan gaan als niet aan alle voorwaarden van zelforganisatie wordt voldaan (van Gunsteren 2010, 81).

Sunstein laat in zijn onderzoek zien dat, als er aan 'onafhankelijkheid van meningen' niet wordt voldaan, er drie gevaren op de loer liggen. Dit zijn conformisme, sociale cascades en groepspolarisatie. Hierdoor kan intelligente zelforganisatie mislukken (van Gunsteren 2010, 82). Bij conformisme wil men zich 'normaal' gedragen en zich aanpassen aan anderen, daarbij wordt de eigen mening achterwege gelaten. Dit komt vanzelfsprekend de diversiteit niet ten goede (van Gunsteren 2010, 83). Sociale cascades worden veroorzaakt doordat mensen elkaar na doen, omdat de ander dat ook doet (van Gunsteren 2010, 83). Dit kan zichzelf, net als een beursval, enorm versterken. Het fenomeen laat zich dan ook niet meer beïnvloeden door informatie van buitenaf (van Gunsteren 2010, 84). Ook bij dit proces delven afwijkende meningen het onderspit. Voor zowel diversiteit als onafhankelijkheid is dan geen ruimte meer. Dit zijn juist twee belangrijke voorwaarden voor intelligente zelforganisatie. Volgens Van Gunsteren is vrijheid van meningsuiting de beste bescherming tegen mogelijke cascades (van Gunsteren 2010, 84). Als men dit probeert in te tomen, veroorzaakt men het derde gevaar: groepspolarisatie. Groepsopolarisatie kan men tegengaan, door het mensen makkelijk te maken zich los te weken van de groep. Het isoleren van de groep heeft juist

een averechts effect. Wanneer groepspolarisatie zich in leidende kringen voordoet, moet men trachten een scheiding der machten aan te brengen (van Gunsteren 2010, 85-86).

Van Gunsteren selecteert uit bovenstaande bijdragen vier principes van zelforganisatie. Dit doet hij door zijn eigen theorie toe te passen op dit onderzoek. Allereerst heeft hij een diversiteit aan onderzoeken de revue laten passeren. Daaruit heeft hij getracht een patroon te ontwaren en dat patroon geselecteerd als zijnde de vier principes van zelforganisatie. Dit zijn diversiteit, multiple mapping, selectie en indirecte controle (van Gunsteren 2010, 87 – 92).

Nu rest nog de vraag hoe deze principes van zelforganisatie zijn toe te passen op democratie. Want we hebben inmiddels ruimschoots kunnen zien dat niet elke zelforganisatie een democratie is. Wij weten niet precies wat mieren allemaal bekokstoven, maar tot dusver hebben we ze nog niet kunnen betrappen op het organiseren van verkiezingen. Toch is er sprake van een bepaalde vorm van zelforganisatie binnen een mierenkolonie. De mechanismen die Van Gunsteren voor ogen heeft voor de principes van zelforganisatie voor een democratie zijn als volgt. Een belangrijke generator voor diversiteit zijn de uitoefening van onze grondrechten (van Gunsteren 2010, 88 – 89). Hij ziet dan ook in burgerschap het mechanisme, waarin deze rechten worden beschermd en de mogelijkheid geeft ze actief uit te dragen, om diversiteit te waarborgen (van Gunsteren 2010, 89). Multiple mapping is het tweede principe. Een mapping is zoveel als een manier van omgaan met de werkelijkheid die wordt herinnerd (van Gunsteren 2010, 89). Deze kan in de democratie worden vormgegeven door de verschillende mappings zo te vormen zodat ze vergeleken kunnen worden en met elkaar kunnen interacteren. Bij dat vergelijken worden ook de verschillen vergeleken, zodat in een conflict men de zaak kan beslechten (van Gunsteren 2010, 90). Vervolgens moet er geselecteerd worden. Dit selectieproces is waarde gestuurd (van Gunsteren 2010, 91). Niet dat deze van te voren is opgelegd, maar deze licht op naarmate er bepaalde keuzes worden gemaakt (van Gunsteren 2010, 91). Deze selectie wordt in een democratie vormgegeven door verantwoording. Deze verantwoording achteraf geeft weer richting naar de toekomst ook bij het gedrag van burgers (van Gunsteren 2010, 91). Om goed het principe van indirecte controle toe te passen zijn er de vaardigheden van een zogenaamde 'control artist' nodig. Bij te veel controle wordt de intelligente zelforganisatie namelijk om zeep geholpen. In een democratie zoeken we die 'control artist' in een leider (van Gunsteren 2010, 92). Deze leider moet er voor zorgen dat de voorwaarden waaronder de zelforganisatie functioneert worden bevorderd. Tevens moet hij of zij de vastgelopen zelforganisatie weer aan gang helpen. Tot slot moet hij of zij over een visie beschikken die de burgers weet te verenigen. Concluderend zijn de volgende vier principes aan de daaropvolgende mechanismen gekoppeld om ze toepasbaar te maken op de democratie. Diversiteit wordt gekoppeld aan het mechanisme burgerschap, multiple mapping wordt gekoppeld aan representatie, selectie wordt gekoppeld aan waarden en indirecte controle aan leiderschap (van Gunsteren 2010, 87 – 92).

2.4. Hoofdstuk 3 – Vertrouwen op democratische zelforganisatie?

Nu er enig zicht is op de principes van zelforganisatie, dringt de vraag zich op of deze principes wel toegepast kunnen worden op democratie (van Gunsteren 2010, 93)? Emoties, machten en visies zouden het proces namelijk kunnen frustreren (van Gunsteren 2010, 93). Emoties en het vermogen om daar begrijpend mee om te gaan, ook wel aangeduid met de vakterm charisma, spelen een grote rol in de democratie. Is die emotie wel te rijmen met een intelligente orde zonder baas (van Gunsteren 2010, 95 – 96)? Van Gunsteren stelt dat we emotie ook als mapping kunnen zien. Deze mapping interacteert dan weer met andere mappings. Vroeger veronderstelde men, dat ratio en

emotie onverenigbaar waren. Recente onderzoeken tonen aan dat ratio niet kan functioneren zonder emoties en emoties nodig heeft om beslissingen te nemen (van Gunsteren 2010, 96 – 97). Emotie is hiermee geen bedreiging van buitenaf, maar zijn al verwerkt in de verschillende mappings (van Gunsteren 2010, 98). Geïsoleerde emoties in groepen of als emoties enkel als gegeven dienen, kunnen ze echter funest werken, omdat de diversiteit en de interactie tussen verschillende mappings dan achterwege blijft (van Gunsteren 2010, 100). Ook voor macht geldt, dat dit niet de zelforganisatie hoeft te verhinderen. Macht kan men inpassen in de zelforganisatie, door dit te organiseren als macht en tegenmacht (van Gunsteren 2010, 101). Tot slot moeten we concluderen dat visies op gerechtigheid weldegelijk de zelforganisatie kunnen beïnvloeden of zelfs onmogelijk maken (van Gunsteren 2010, 103). Visies op gerechtigheid zorgen er voor dat mensen af en toe keuzes maken die zelfs tegen hun eigen belang in gaan. Getuige het experiment waar men de keus krijgt ‘take-it-or-leave-it’ (van Gunsteren 2010, 102). Daar hebben mieren geen last van. Dit zou de zelforganisatie binnen een democratie ernstig kunnen verstoren. Verschillende democratieën gaan daar verschillend mee om. In totalitaire democratieën is er een visie zo machtig, dat het de diversiteit om zeep helpt (van Gunsteren 2010, 106). In een libertaire democratie is er geen interactie tussen de verschillende visies (van Gunsteren 2010, 106). Maar in een moderne democratie zou het zelfs bij kunnen dragen aan zelforganisatie. Daar interacteren de verschillende visies op gerechtigheid en moeten deze visies naar draagvlak zoeken (van Gunsteren 2010, 105), zodat er een meer omvattende global mapping ontstaat. Als dit slaagt wordt dat beloond met het feit dat deze visie tijdelijk de baas kan zijn in deze democratie (van Gunsteren 2010, 104).

2.4.1. Vijfde principe van zelforganisatie

Nu deze problemen zijn geanalyseerd, stelt Van Gunsteren dat er nog een principe nodig is om de principes van zelforganisatie goed toe te kunnen passen op democratie. Het is namelijk verleidelijk voor mensen die het ambt van baas bekleden om lastige tegenstanders monddood te maken en de eigen visie door te drukken. Daarom is er een vijfde principe nodig, namelijk: onafhankelijk, maar niet geïsoleerd (van Gunsteren 2010, 107). De burger moet onafhankelijk zijn, want anders wordt de diversiteit gesmoord. Dit kan men bewerkstelligen door grondrechten, zoals de vrijheid van meningsuiting, te beschermen (van Gunsteren 2010, 107). Hij mag daarbij niet geïsoleerd raken, want anders vindt er geen interactie plaats. Voorkomen van een isolement blijft nog altijd lastig voor ons (van Gunsteren 2010, 109 – 110).

Om isolementvorming te voorkomen is men vaak op zoek naar iets dat mensen bindt. Hier is echter nog geen sluitend antwoord op (van Gunsteren 2010, 110). Van Gunsteren oppert ‘onpersoonlijk vertrouwen’ (van Gunsteren 2010, 111). Als er vertrouwen is, zijn de transactie kosten laag. Bij het ontbreken van vertrouwen zijn de transactiekosten juist hoog (van Gunsteren 2010, 211 – 212). Maar vertrouwen kun je niet afdwingen of bevorderen, want directe pogingen om vertrouwen te creëren werken averechts (van Gunsteren 2010, 112 – 113). Het ontstaat alleen als bijproduct. Men kan hooguit voorwaarden scheppen (denk aan de indirecte controle) (van Gunsteren 2010, 113). Voorwaarden zouden de inzichten in dit boek kunnen zijn. Als men deze inzichten toepast op democratie, dan zal het zelforganiserend vermogen toenemen en de democratie beter gaan werken. Dit geeft weer meer vertrouwen en nu op grond van ervaren resultaten (van Gunsteren 2010, 113 – 114). Van Gunsteren geeft in een aantal rubrieken aan waarom men op voorhand zou kunnen vertrouwen op het ‘feit’ dat intelligente zelforganisatie mogelijk is binnen een democratie. Samengevat zijn er vier redenen die enig vertrouwen kunnen geven. Allereerst stelt hij, op grond van

het jury theorema van Condorcet, dat toevallige vergissingen elkaar opheffen (van Gunsteren 2010, 116 – 117). Ten tweede heeft een democratie doorgaans de veerkracht om zo met conflicten om te gaan, dat het de algemeenheid ten goede komt (van Gunsteren 2010, 117). Ten derde zijn mensen in staat om gedrag op elkaar af te stemmen zonder dat een baas dat coördineert (van Gunsteren 2010, 123). Een intelligente orde zonder baas zou dus mogelijk moeten zijn binnen een democratie. Tot slot denkt Van Gunsteren dat een democratie een ‘truth tracker’ is, ook als er meer dan twee alternatieven zijn en het gaat om een waardeoordeel (van Gunsteren 2010, 126).

Zojuist werd de term ‘truth tracker’ genoemd. Goodin bedoelt daarmee, dat als je de verschillende opvattingen van burgers verzamelt, dan convergeert het gezamenlijke antwoord naar de waarheid (van Gunsteren 2010, 126). Daar een democratie opvattingen van heel veel mensen verzamelt, zullen besluiten doorgaans wijs zijn. Goodin zelf zet daar toch kanttekeningen bij. Hij denkt niet dat dit ook opgaat voor waardeoordelen (van Gunsteren 2010, 126). Van Gunsteren is het daar niet mee eens. Hij stelt dat we iemand die een kind stenen geeft, die om een brood vraagt, nooit serieus zouden nemen (van Gunsteren 2010, 126). Waardeoordelen zijn daarmee niet per se subjectief.

2.4.2. Vooruitblik

Er zijn in het voorgaande geen bezwaren gevonden van dien aard, om de principes van zelforganisatie niet toe te passen op democratie (van Gunsteren 2010, 127). Principes kunnen echter niet zonder mechanismen om deze toepassing plaats te laten vinden (van Gunsteren 2010, 127). In de komende vier hoofdstukken worden dan ook de principes van zelforganisatie besproken en koppelt Van Gunsteren er in die hoofdstukken een bepaald mechanisme aan. Hieruit volgt dat er vier begrippenparen ontstaan: diversiteit en burgerschap, multiple mapping en representaties, selectie en verantwoording en indirecte controle en leiderschap (van Gunsteren 2010, 128). Het vijfde principe is verweven door deze vier hoofdstukken heen (van Gunsteren 2010, 128). Door deze koppelingen tussen principes en mechanismen en de toevoeging van het vijfde principe probeert Van Gunsteren de veerkracht van een vrije democratische samenleving beter te verankeren (van Gunsteren 2010, 128). Daarbij gaat het om een goede omgang met conflicten, zodanig dat kernwaarden behouden blijven. Deze conflicten komen voort uit de aangeboden diversiteit. Deze conflicten zijn dus ook niet iets negatiefs (van Gunsteren 2010, 128). Maar verlenen, zoals Machiavelli al zei (van Gunsteren 2010, 118), vitaliteit aan, in dit geval, de democratie. Dit is dus een alternatieve zienswijze op democratie in vergelijking tot veel andere bestuurskundige studies waarbij democratie vaak wordt afgeschilderd als normatief extra (van Gunsteren 2010, 129). Deze studies willen vaak het bestuur slagvaardiger maken door de democratie in te perken (van Gunsteren 2010, 129). Van Gunsteren beoogt juist het tegenovergestelde.

2.5. Hoofdstuk 4 – Diversiteit door burgerschap

Voor een intelligente zelforganisatie zonder baas heeft men een iets nodig, dat diversiteit genereert. Deze diversiteit ontstaat altijd lokaal. Er moeten regels zijn die er voor zorgen, dat bepaalde gebeurtenissen lokaal verwerkt en gecombineerd kunnen worden. Deze kennis ontstaat altijd decentraal en wordt door plaats en opeenvolging van gebeurtenissen bepaald (van Gunsteren 2010, 131). Tevens moet deze diversiteit niet alleen ontstaan, maar ook zo lang blijven bestaan dat ze in mappings kan worden herkend. Er is dus ook een mechanisme nodig die deze diversiteit beschermt tegen vernietiging (van Gunsteren 2010, 131).

2.5.1. Toepassing op democratie

Volgens Van Gunsteren kan 'Burgerschap' de democratie voorzien van diversiteit (van Gunsteren 2010, 132). Dit burgerschap zorgt ervoor dat burgers het recht hebben om anders te zijn en dit ook uit te dragen naar de buitenwereld. Op voorwaarde dat hij medeburgers daardoor niet van datzelfde recht beroofd. Om als burger te kunnen handelen, moet men over drie vereisten beschikken (van Gunsteren 2010, 132). Men moet autonoom kunnen handelen. Dus niet de eigen stem hoeven verkopen. Deze autonomie wordt beschermd door grondrechten. Men moet oordeelkundig zijn en men moet enigszins loyaal zijn aan medeburgers. Deze dient men minimaal te zien als lotgenoten.

2.5.2. Viertel kwesties bij burgerschap

Van Gunsteren formuleert een viertal kwesties bij burgerschap, kwesties die tevens in de Nederlandse context stof hebben doen opwaaien, en waarbij de mix van regels die bij dit burgerschap horen verschillend wordt geformuleerd. De vraag is of elke mix van regels, die burgerschap definiëren, wel voldoende diversiteit genereert. De vier kwesties luiden als volgt:

1. *Waar mag de eigen versie van het goede leven gestalte worden gegeven: onzichtbaar achter de voordeur of erkend in de publieke ruimte?*
2. *Is er ruimte voor multiculturaliteit of dient iedere burger zich in de Nederlandse cultuur in te voegen?*
3. *Waar wordt burgerschap geleerd: in de praktijk of via cursussen en examens?*
4. *Geldt loyaliteit van burgers jegens allen, of alleen jegens gelijkgezinden van goede wil?*

Bij deze vier kwesties is in Nederland het accent komen te liggen op het tweede antwoord. In de woorden van Van Gunsteren houdt dit in, dat men streeft naar identiteitspolitiek, assimilatie, inburgering en gelijkgezindheid (van Gunsteren 2010, 133). De vraag of dit problematisch is, hangt af van de waarde die we toekennen aan diversiteit. Is het een lastig normatief extra of zien we het als een bron van veerkracht (van Gunsteren 2010, 133)? In hoofdstuk drie hadden we al besloten dat we door de vitaliteit die conflicten met zich meebrengen, die ontstaan zijn uit die diversiteit, diversiteit zijn als bron van veerkracht. Vanuit deze positie bezien zal beken worden hoe gelukkig de reactie is in Nederland op deze vier kwesties.

De eerste kwestie wordt door Van Gunsteren toegelicht met de eigenaardige vraag of men in het openbaar een hoofddoekje zou mogen dragen. Nog niet zo heel lang geleden bemoeide de overheid zich uit principe niet met dit soort privékwesities (van Gunsteren 2010, 134). Maar er is een tendens ontstaan waarbij verschillende groepen (minderheden) steeds meer deze identiteit, die men vroeger privé vormgaf, uit wil dragen in de publieke ruimte (van Gunsteren 2010, 135). Dit uitdragen van de identiteit kwam op gespannen voet te staan met de gelijkheid voor alle burgers. Ingrijpen om de neutraliteit te handhaven ging niet, omdat dit juist weer ten koste zou gaan van die neutraliteit (van Gunsteren 2010, 135). Een kwestie die zich maar moeilijk op laat lossen (van Gunsteren 2010, 137). Als men diversiteit als bron van veerkracht ziet, is er eigenlijk geen bezwaar tegen het uitdragen van dergelijke symbolen in de publieke ruimte. Zolang er maar interactie tussen verschillende ervaringen kan plaatsvinden (van Gunsteren 2010, 137). Men moet namelijk isolatie voorkomen.

De tweede kwestie wordt toegelicht door de omgang van de Nederlandse staat met de komst van verschillende culturen (van Gunsteren 2010, 137). Eerst bevorderde men sterk dat men in de privésfeer de eigen gewoontes en symbolen uitte (van Gunsteren 2010, 138). Maar nadat het multiculturele beleid als een mislukking werd gezien, heeft men via cursussen het Nederlands

burgerschap proberen te bevorderen (van Gunsteren 2010, 138). Burgerschap heeft dan meer te maken met je aan opgelegde regels houden, dan je eigen zijn uiten. Dit intomen van diversiteit wordt in de visie van Van Gunsteren gezien als een ernstig verlies van zelforganiserend vermogen (van Gunsteren 2010, 139). Burgerschap was namelijk de generator van diversiteit, maar de burger die dit burgerschap droeg, moet zich nu aanpassen aan de meerderheid. Deze invulling van burgerschap maakt de democratie vatbaar voor cascades en groepspolarisatie en is daarmee zeer schadelijk voor diezelfde democratie.

De derde kwestie hangt nauw samen met de tweede. De vraag is of men inburgeren leert in de praktijk of in cursussen (van Gunsteren 2010, 140). In Nederland is een tendens ontstaan, dat men dit leert in cursussen. Volgens Van Gunsteren kan een cursus over basisregels wel helpen, naast leren in de praktijk, maar de nadruk op assimilatie net als bij de tweede casus heeft diezelfde verschraving tot gevolg (van Gunsteren 2010, 141).

De vierde kwestie aangaande loyaliteit, is in de tijd van premier Balkenende beslecht als zijnde dat de nadruk moet liggen op behoorlijk burgerschap (Van Gunsteren 2010, 142). Waarbij de overheid plichten kon eisen van de burger. Echter wordt hier ook weer een 'wij' en een 'zij' gecreëerd (Van Gunsteren 2010, 143). Want als mensen onverschillig tegenover dit burgerschap staan, vallen ze eigenlijk buiten de boot. Dit resulteert in het feit dat men enkel loyaal is en hoeft te zijn ten opzichte van de gelijkgestemden. Maar, waarschuwt Van Gunsteren, men moet het vertrouwen tussen gelijkgestemden wantrouwen (van Gunsteren 2010, 145). Het kan namelijk leiden tot cascades en groepspolarisatie. Bij de tweede kwestie hebben we al gezien dat dit schadelijk is. Burgers zijn niet alleen gelijkgezinden maar juist iedereen met je wie 'lotsverbonden' bent (van Gunsteren 2010, 143). Tegenstanders kunnen in het maatschappelijke verkeer gewoon als zodanig worden bestreden, zolang ze zich maar niet als vijanden gedragen (van Gunsteren 2010, 143). Vertrouwen ontstaat dan uit het feit dat men de mogelijkheid heeft om gezond te wantrouwen. Dit gezond wantrouwen wordt mogelijk gemaakt door bepaalde institutionele voorwaarden (Van Gunsteren 2010, 144). Die regels geven vertrouwen als het ware als bijproduct.

2.6. Hoofdstuk 5 – Multiple mapping door representaties

Een mapping moet men opvatten als een herinnering aan onze reacties op een gebeurtenis. Hier is nooit een afbeelding van 'de' werkelijkheid (van Gunsteren 2010, 146). Het is meer een omgaan met de werkelijkheid (van Gunsteren 2010, 89). Van Gunsteren maakt daarbij onderscheid tussen multiple mapping en multiple reentry (van Gunsteren 2010, 146). Multiple mapping vindt plaats als er verschillende manieren van omgaan met de werkelijkheid interacteren en met elkaar vergeleken worden. Dan ontstaat er een wat meer omvattend patroon, dat men kan selecteren. Zoals Van Gunsteren ook zelf deed in hoofdstuk twee van dit boek. Daar werd geput uit onderzoeken naar onder meer mierenkolonies, steden, hersenen en computers. Daarin werd een soort van patroon herkend. Dan ontstaat er een 'Global mapping'. Op het moment dat er verschillende global mappings zijn ontstaan, gaan deze met elkaar interacteren (van Gunsteren 2010, 146). Dit noemt men multiple reentry. Dit hele proces blijft zich herhalen en is in toenemende mate op zichzelf gericht (van Gunsteren 2010, 146 – 147). Als de mappings hun onafhankelijkheid verliezen, dan leidt dit tot cascades en groepspolarisatie. In de politiek kan dit leiden tot hypes en fundamentalisme (van Gunsteren 2010, 147).

2.6.1. Toepassing op democratie

In een democratie komen mappings onder meer tot stand door middel van representaties gegeven door instituties van media en volksvertegenwoordiging. Maar men kan ook denken aan theater, demonstraties of stellingname door bekende mensen (van Gunsteren 2010, 147). Naast representaties van het hele volk, zijn er ook representaties van gedeeltes van het volk. Deze komen bijvoorbeeld tot uiting in programma's van politieke partijen of demonstraties door belangenverenigingen (van Gunsteren 2010, 148). Als de burgers zich niet meer herkennen in de mappings kunnen ze dit duidelijk maken via verkiezingen, opiniepeilingen en kijkcijfers (van Gunsteren 2010, 147 – 148). Als het goed gaat, komt men in de democratie door de herhaaldelijke interactie tot een global mapping waarin iedereen, inclusief de verliezers, zich in kunnen vinden. De verliezers hebben namelijk een reële kans gekregen om een meerderheid te verwerven en die mogelijkheid blijft in de toekomst ook bestaan.

In de democratie vinden we twee representaties die centraal staan. De volksvertegenwoordiging en de media. Dit is problematisch, want wie heeft nu het primaat? Rond dit tweetal spelen dan ook drie belangrijke kwesties. Allereerst is er de kloof tussen burgers en politici. Ten tweede is er de vraag of het primaat nog bij de politiek ligt. Tot slot is er de verhouding tussen politici en media (van Gunsteren 2010, 150).

Sinds de verwerping van de Europese grondwet in onder meer Nederland, is de 'kloof' tussen burgers en politici weer actueel (van Gunsteren 2010, 150). Daarbij wordt er ook geklaagd over deze kloof. In dat klagen zitten twee veronderstellingen besloten (van Gunsteren 2010, 151). Ten eerste dat een kloof iets ergs is en ten tweede dat deze kloof exact tussen de bevolking en de politieke elite in ligt. De vraag is of deze veronderstellingen wel kloppen, geen kloof in bijvoorbeeld de DDR vonden we vaak op zijn minst discutabel (van Gunsteren 2010, 151 – 152). Politici reageren doorgaans op twee manieren. Ze gaan meer naar de mensen luisteren (er is dus minder interne communicatie) of ze gaan hun boodschap nog beter uitleggen (van Gunsteren 2010, 152 – 153). Beide reacties zijn niet gelukkig (van Gunsteren 2010, 152 – 154). Intelligente zelforganisatie kent namelijk een in toenemende mate intern proces, als de complexiteit van de samenwerking toeneemt (van Gunsteren 2010, 152). Men moet dan namelijk meer diversiteit kunnen verwerken. Alleen naar buitengericht staan, laat de zelforganisatie dan stil vallen. De tweede reactie doet ook zeer weinig met de kloof (van Gunsteren 2010, 154). Het versterkt enkel de boodschap aan één zijde van de kloof. Beide reacties zijn ook te eenzijdig. Het is niet alleen luisteren of alleen praten, maar juist interactie (van Gunsteren 2010, 154). Daarbij moet men diversiteit niet als kloof zien, maar proberen te benutten door het laten ontstaan van conflicten, zodat er patronen kunnen ontstaan. Terugkomend op de eerste veronderstelling. De kloof is niet per se iets ergs, maar meer een kans om nieuwe patronen te ontdekken in de interactie tussen burgers en politici. De tweede veronderstelling onder het klagen over de kloof is dat deze kloof politici en het politieke systeem aan de ene kant en burgers aan de andere kant scheidt (van Gunsteren 2010, 155). Onderzoek wijst uit dat dit niet het geval is. Burgers kunnen wel kritisch zijn op de politici, maar steunen doorgaans het politieke systeem. Deze kritische blik is ook goed voor de intelligente zelforganisatie (van Gunsteren 2010, 155). Het is namelijk een uiting van diversiteit, waarbij verschillende mappings conflicteren waardoor er weer een nieuw patroon kan ontstaan om te volgen.

Bij het primaat van de politiek zijn twee veranderingen waar te nemen. Een verschuiving van de parlementaire democratie naar de vierde macht en van sturing vooraf naar verantwoording achteraf

(van Gunsteren 2010, 158). De reactie vanuit de politiek hierop is vaak dat men wil benadrukken wie de baas is en dat men controle wil blijven houden. Vanuit de beschreven principes bezien is dit niet de beste tactiek (van Gunsteren 2010, 159). In de eerste plaats, omdat de politiek niet helemaal alleen bepaalt wie er de leiding heeft. Met name de termijn wordt bepaald door de patronen die worden geproduceerd door zelforganisatie (van Gunsteren 2010, 159). Als het 'leiding geven' van de leider niet meer past bij deze patronen, kan het snel gedaan zijn. In de tweede plaats is er minder vertrouwen in planning en controle vooraf (van Gunsteren 2010, 158). Zelfs als algemeen nuttig aanvaarde waarheid doet het geen dienst meer (van Gunsteren 2010, 160). Daarom kan men beter het ultimatum eisen, dan het primaat. Dan kan men controle houden bij het verantwoording afnemen en het doorhakken van knopen (van Gunsteren 2010, 161).

Tot slot de verhouding tussen politici en media. Daartussen bestaat een wederzijdse afhankelijkheid. De één ziet de ander als mogelijkheid tot de aandacht en de ander ziet de één als bron. Deze wederzijdse afhankelijkheid kan leiden tot 'embedded journalism' (van Gunsteren 2010, 163). Dit kan leiden tot cascades en groepspolarisatie. Om dit te voorkomen moet de rol van de media gereguleerd worden in een nieuwe machtscheiding. De risico's van een te nauwe relatie zijn namelijk te groot (van Gunsteren 2010, 166 – 167).

2.7. Hoofdstuk 6 – selectie door verantwoording

Selectie wordt, volgens Van Gunsteren, gestuurd door waarden. Welke waarden dat zijn, wordt tijdens het proces duidelijk (van Gunsteren 2010, 171). Deze waarden komen pas naar voren als er een reeks aan selecties is gemaakt. Pas na het selecteren wordt eigenlijk duidelijk, wat we tijdens het selecteren van waarde achtte. Deze waarden kunnen dus niet van te voren worden opgelegd (van Gunsteren 2010, 171).

2.7.1. Toepassing op democratie

In de democratie is dit principe toepasbaar via verantwoording. In het bedrijfsleven zorgde verantwoording voor meer veerkracht om de onvoorspelbaarheid in het huidige tijdsgewricht het hoofd te kunnen bieden (van Gunsteren 2010, 174 – 175). Maar bij de overheid werkte het averechts. Het leidde tot indekken, 'zwartepieten' en wantrouwen (van Gunsteren 2010, 175). Vaak wordt in dit kader toezicht en verantwoording ook in één adem genoemd (van Gunsteren 2010, 176). Het is echter van belang, dat men ziet dat verantwoording breder is. Toezicht meet en constateert en is bovendien eenzijdig. Verantwoording is tweezijdig (van Gunsteren 2010, 177). Iedereen krijgt de kans om zijn of haar kant van de zaak te belichten. Daarna geeft het betreffende forum pas zijn oordeel. Het selecteert uit de aangeboden diversiteit (van Gunsteren 2010, 177). Dit oordeel is tevens richtinggevend voor de toekomst. Het gaat soms mis, omdat men verantwoording juist ziet als een manier om te 'zwartepieten', onder de assumptie dat mensen de goden zijn van hun bestaan (van Gunsteren 2010, 178). Of omdat men vindt dat de regels van verantwoording van te voren vast moeten liggen en dat elke bijstelling wordt ervaren als een mislukking (van Gunsteren 2010, 180). Echter moet men inzien dat succes niet gegarandeerd is en dat falen niet per se slecht is, maar een mogelijkheid om te leren (van Gunsteren 2010, 181). Als men blijft hangen in de huidige cultuur van verantwoorden, zal dat enkel blijven leiden tot teleurstellingen, omdat ze niet stroken met de logica van verantwoorden (van Gunsteren 2010, 182). De controle vooraf op een eindplaatje en dat niet kunnen bewerkstelligen heeft niets van doen met het leerproces dat het falen zou kunnen zijn (van Gunsteren 2010, 181). Waarbij men gestuurd wordt door geproduceerde diversiteit waar men een door waarden gestuurde selectie uitmaakt (van Gunsteren 2010, 183). Deze cultuur omslag is echter

niet zo maar te bewerkstelligen, omdat velen binnen instituties verkeren die nog zo ‘denken’ (van Gunsteren 2010, 182). Volgens Van Gunsteren ligt hier dan ook een taak voor het project ‘Andere overheid’ of men kan de kunst afkijken op terreinen waar men de door Van Gunsteren voorgestelde vorm van verantwoording wel al omarmd heeft (van Gunsteren 2010, 182).

2.8. Hoofdstuk 7 – Indirecte sturing door leiderschap

Het is mogelijk om het principe indirecte controle toe te passen binnen een zelforganiserend systeem. Bijvoorbeeld door de regels aan te passen aangaande hoe diversiteit zich laat verbinden of wordt gepresenteerd (van Gunsteren 2010, 184). Daarbij ligt het beoogde resultaat nooit al vast, maar het wordt wel waarschijnlijker om dat te bereiken (van Gunsteren 2010, 184).

2.8.1. Toepassing op democratie

In een democratie is er vaak een roep om leiderschap. Dit fenomeen kent twee factoren (van Gunsteren 2010, 187). De eerste factor is dat de verwarring waarin de hedendaagse democratie verkeert vaak wordt toegeschreven aan het persoonlijk falen van de huidige politieke leiders. De tweede factor is dat men denkt in termen van ‘de baas zijn’. Er is orde omdat er iemand of iets deze orde aanbrengt. De leider die men voor ogen heeft kan dat te boven komen en heeft dus buitengewone capaciteiten. Dit leidt onherroepelijk tot teleurstellingen (van Gunsteren 2010, 188). Daarnaast is het gevaarlijk. Een dergelijke leider, die zich boven de democratie kan plaatsen, zal waarschijnlijk burgers die zijn goede bedoelingen in de weg staan op zijn minst willen neutraliseren (van Gunsteren 2010, 188). Tevens bestaat het gevaar dat hij zichzelf bijzondere bevoegdheden toekent om direct in te kunnen grijpen. Dit maakt de democratie dom. De ontluikende diversiteit uit hoofdstuk 4 wordt direct vernietigd (van Gunsteren 2010, 188 – 189). Valt in deze roep om een sterke leider, dan toch een ‘wisdom of the crowd’ te horen (van Gunsteren 2010, 189)? Ja, als je dit leiderschap ziet als een functie van de democratie. Waarbij de leider zorg draagt voor de voorwaarden van democratische zelforganisatie, ingrijpt in impasses en een visie heeft die verenigd (van Gunsteren 2010, 189 – 191). Een leider met deze taken zou volgens Van Gunsteren moeten beschikken over de eigenschappen beslistheid, openheid en moed (van Gunsteren 2010, 192). Waarbij democratisch leiderschap in dienst van de democratie staat en door diezelfde democratie wordt gedragen (van Gunsteren 2010, 193).

2.9. Hoofdstuk 8 – Verlichte democratie

Het boek heeft onder meer een viertal inzichten opgeleverd aangaande democratie en hoe intelligente zelforganisatie daarop van toepassing is (van Gunsteren 2010, 194 – 195). Van Gunsteren heeft onder meer laten zien dat het onderdrukken van abjecte meningen op den duur ten koste gaat van de diversiteit. Tevens heeft hij laten zien dat democratie geen normatief extra is, maar een essentieel onderdeel van besturen. Ten derde heeft hij, volgens hem, aangetoond dat veerkracht in vrije samenlevingen beter valt te begrijpen volgens de principes van zelforganisatie. Tot slot heeft democratie in het algemeen laten zien dat het vrij goed met verrassingen om weet te gaan.

Om de kans op een verlichte democratie, waarbij hij verwijst naar Kant, te vergroten zijn er ook drie taken te verwezenlijken, die men tevens moet blijven verwezenlijken (van Gunsteren 2010, 195). Allereerst zal men vooroordelen moeten blijven bestrijden. Op bladzijde 196 geeft hij een hele lijst vooroordelen die hij bestreden heeft in het boek. Twee daarvan zijn bijvoorbeeld ‘*Democratie is altijd dom*’ en ‘*Democratie is altijd wijs*’ (van Gunsteren 2010, 196). Ten tweede zal men constitutionele voorzieningen moeten blijven onderhouden, die de onafhankelijkheid van burgers

garanderen en hun isolement voorkomen (van Gunsteren 2010, 195). Tot slot moeten de omgangsregels tussen mensen zo worden ingericht dat de principes van zelforganisatie verwezenlijkt blijven.

Na zijn werk nogmaals te hebben samengevat, besluit van Gunsteren zijn betoog met het idee dat wie inzicht heeft in de principes van zelforganisatie vertrouwen kan hebben in de kwaliteit van de producten van de democratie (van Gunsteren 2010, 207). Daarbij zullen steeds meer mensen vertrouwen krijgen in democratie als ze zien dat democratie steeds meer gebruik maakt van de wijsheid van die burgers en zo tot betere resultaten komt (van Gunsteren 2010, 207).

3. Evaluatie van het boek ‘Vertrouwen in democratie’

De evaluatie van het boek zal in twee delen uiteenvallen. Eerst zal de kracht van het boek worden besproken die zich onder meer uit in het multidisciplinaire karakter van de studie en de praktische inslag in het boek. Het tweede gedeelte zal een kritiek zijn op de keuze van Van Gunsteren om ‘onpersoonlijk vertrouwen’ als fundering te gebruiken van een gedeelte van het door hem geponeerde vijfde principe van zelforganisatie. Daarbij zal er ook een antwoord worden geformuleerd op de hoofdvraag in deze thesis.

3.1. Positieve aspecten

Het is bij een boek als ‘Vertrouwen in democratie’, omdat het onder meer focust op de interactie tussen verschillende mappings, interessant om te zien of het boek ook enige discussie heeft opgeroepen. Een zoektocht op Google Scholar leert dat er zeker op het boek is gereageerd. Zo schreef de politiek filosoof Julien Topal een positieve recensie in het tijdschrift *Krisis* (Topal 2007, 94 – 98), wijdde oud-Kamervoorzitter Gerdi Verbeet een dialoog aan het boek ‘Vertrouwen in democratie’ in haar eigen boek (Verbeet 2012, 17 – 27), mocht Van Gunsteren een hoofdstuk over zijn boek schrijven in het boek van onder meer Groenhuijsen (van Gunsteren 2014, 119 – 224) en wordt hij geciteerd in artikelen van Harrie van Rooij & Noell Aarts, Paul Frissen en een artikel van onder meer Bas van Stokkom (van Rooij & Aarts 2014, 33) (Frissen 2007, 45) (van Stokkom, Becker & Eikenaar 2013, 12). Het boek heeft dus zeker discussie opgeroepen. Dit is echter overwegend met filosofen of juristen. Bas van Stokkom is een socioloog en Gerdi Verbeet was Kamervoorzitter. Uit de hoek van de bestuurskundigen blijft het tot dusver akelig stil. Een zoektocht bij het tijdschrift *Bestuurskunde* levert twee relevante artikelen op. Het eerste artikel is een recensie van Jacques Thomassen (Thomassen 2007, 53 – 62). Hij is echter ook geen bestuurskundige, maar een politicoloog. Het tweede artikel is het al in de inleiding genoemde artikel van de bestuurskundige Arthur Ringeling (Ringeling 2008, 64 – 74). Hij gaat echter niet zo zeer in op het boek ‘Vertrouwen in democratie’ (hij beschrijft daarvan slechts kort de inhoud), maar bespreekt het hele oeuvre van Van Gunsteren en de grote relevantie daarvan voor de bestuurskunde. Een reactie van een bestuurskundige op het boek ‘Vertrouwen in democratie’ blijft dus uit. Dat is enigszins wat bevreemdend als men kijkt naar waar verschillende opleidingen Bestuurskunde hoog in het vaandel hebben staan en wat Van Gunsteren hier presteert.

Er zijn minimaal drie redenen waarom dit boek voor bestuurskundigen zeer interessant zou kunnen zijn. Twee redenen daarvan hebben betrekking op de wijze hoe Van Gunsteren het onderzoek heeft verricht. De laatste reden heeft betrekking op een zeer interessante oplossing, die hij aandraagt voor een tot op heden ogenschijnlijk onoplosbaar probleem: hoe om te gaan met andersdenkenden.

3.1.1. Het multidisciplinaire karakter

Als we kijken wat Bestuurskundeopleidingen hoog in het vaandel hebben staan valt één woord meestal direct op: multidisciplinair. Om de eigen opleiding aan te prijzen laat de opleiding Bestuurskunde aan de Erasmus Universiteit een student aan het woord: *“De belangrijkste reden dat ik heb gekozen voor het volgen van de studie Bestuurskunde aan de Erasmus Universiteit Rotterdam, is dat deze een multidisciplinair karakter heeft.”* (Erasmus Universiteit Rotterdam, 4 juni 2015). De Radboud Universiteit te Nijmegen sluit zich daarbij aan. Daar wordt onder meer gezegd, dat Bestuurskunde een multidisciplinaire studie is (Radboud Universiteit Nijmegen, 4 juni 2015). Dit houdt in dat je gebruik maakt van inzichten uit andere studies. Van Gunsteren maakt in zijn boek

gebruik van studies naar het immuunsysteem, robots, mierenhopen en stadsplanning. Met andere woorden: het is een zeer multidisciplinaire studie naar de toepassing van de principes van zelforganisatie. Het getuigt ook van grote kracht dat het inzichten uit verschillende disciplines weet te verenigen en toepasbaar te maken op democratie. Het is des te merkwaardiger dat bestuurskundigen dit boek niet op een voetstuk plaatsen.

3.1.2. De praktische inslag

Een ander vaak gehoord voordeel is dat een opleiding Bestuurskunde gericht is op de praktijk. Het staat zagezegd met de voeten in de klei. Zo valt in een werkboek van de Erasmus Universiteit te lezen dat een doelstelling van het betreffende vak het 'vertalen van theoretische inzichten naar praktische problemen' is (Geerlings 2014, 3). Ook op de Radboud Universiteit meent men dat bestuurskunde gericht is op het oplossen van maatschappelijke problemen (Radboud Universiteit Nijmegen, 4 juni 2015). Dit is exact wat Van Gunsteren ook tracht te doen. Hij probeert een maatschappelijk probleem op te lossen, namelijk een tekort aan vertrouwen in de democratie (van Gunsteren 2010, 4). Hij kijkt daarbij voortdurend naar wat hij kan leren van de praktijk en hoe hij zijn inzichten toe kan passen op de praktijk. Hij kijkt bijvoorbeeld naar hoe men in Nederland omgaat met het fenomeen 'inburgeren' (van Gunsteren 2010, 140) en de kwestie omtrent de hoofddoek (van Gunsteren 2010, 133) en wat voor uitkomst de principes van zelforganisatie zouden hebben in dergelijke kwesties. Tevens zijn de hoofdstukken vier tot en met zeven volledig gewijd aan de toepassing van de principes van zelforganisatie op democratie om te laten zien hoe democratie dan tot betere resultaten komt om tot slot tot meer vertrouwen in die democratie te geraken. Het onderzoek van Van Gunsteren is daarmee zeer praktisch ingesteld. Dit is ook een grote kracht van het boek. Het blijft niet steken in louter theoretische inzichten.

3.1.3. Omgaan met andersdenkenden

Tot slot geeft hij een oplossing voor het omgaan met andersdenkenden. In de Nederlandse context hebben we de laatste jaren blijk gegeven van het feit dat we maar moeilijk om kunnen gaan met andersdenkenden of andersdenkenden in ieder geval het gevoel geven dat we niet of op een onjuiste wijze met andersdenkenden omgaan. Een spraakmakend voorbeeld hiervan is wellicht het verbod op vereniging Martijn (Hoge Raad der Nederlanden, 4 juni 2015). Terwijl er in de grondwet staat, dat iedereen het recht heeft op vereniging en vrijheid van meningsuiting bezit (Michiels & Sniijders 2010, 2245), was het argument van de Hoge Raad als volgt: *“De Hoge Raad heeft geoordeeld dat de vereniging de gevaren van seksueel contact met jonge kinderen bagatelliseert, dergelijke contacten zelfs verheerlijkt en haar opvattingen ook propageert. Seksueel contact van volwassenen met jonge kinderen is naar de in Nederland levende maatschappelijke opvattingen echter een daadwerkelijke en ernstige aantasting van de lichamelijke en seksuele integriteit van het kind, dat daardoor grote en blijvende psychische schade kan oplopen (Hoge Raad der Nederlanden, 4 juni 2015).”* De opvattingen van de vereniging (vrijheid van meningsuiting) stroken niet met de opvattingen van de 'Nederlandse samenleving' en de vereniging propageert seksueel contact tussen een meerderjarige en een kind, dus wordt de vereniging verboden. Het laatste zou Van Gunsteren ook zeker niet goedkeuren, want het gaat om een strafbaar feit. Het schaadt namelijk de seksuele integriteit van het kind. Van Gunsteren stelt zelf het volgende over de mate waarin diversiteit moet worden gerepresenteerd: *“De verschillen moeten kenbaar worden gerepresenteerd, maar toch ook met weglating van sommige aspecten daarvan, zoals geweld (van Gunsteren 2010, 90)”*. Strafbare feiten kunnen dus bij de representatie van diversiteit nadrukkelijk niet worden toegestaan en moeten worden gestraft. Maar

de vraag is of dan gelijk een dergelijke vereniging moet worden opgeheven, waardoor een deel van diversiteit wordt vernietigd? Dit voorkomt inderdaad een moeilijk en conflictueus gesprek, maar het is maar de vraag of de problemen rond seksueel misbruik van kinderen daarmee zijn verholpen. Laat staan mogelijke problemen die nog wellicht verborgen zijn. Want dat isolatie tot andere problemen kan leiden, wordt bewezen in de casus omtrent radicalisatie van jongeren (Fermin 2009, 42). Hetzij Islamitische radicalisering, hetzij extreemrechtse radicalisering. Ook bij het verspreiden van radicale (religieuze) ideeën is in het wetboek van strafrecht (Artikel 137c – 137e) een grens getrokken bij belediging en aanzetten tot haat en geweld in zake de vrijheid van meningsuiting (Michiels & Sniijders 2010, 3485). Als groepen tegenover elkaar komen te staan in een samenleving, gepolariseerd raken, kan dit leiden tot radicalisatie en visa versa (Fermin 2009, 113-114). Bij de Islamitische radicalisering hebben we gezien waar dit verder toe kan leiden. Grote groepen jongeren zijn naar Syrië getrokken om zich daar aan te sluiten bij velerlei extremistische groeperingen. Isolatie van een groep kan dus niet de oplossing zijn. Van Gunsteren kent een andere oplossing. Hij beschouwt een afschuwwekkende opinie als onderdeel van diversiteit (van Gunsteren 2010, 131). Deze moet beschermd en actief uitgedragen kunnen worden door middel van het mechanisme ‘Burgerschap’ (van Gunsteren 2010, 132). Daarbij horen ook vrijheid van meningsuiting en vrijheid van vereniging. Die zijn in principe niet onderhandelbaar. Want zij verzekeren nu juist de autonomie van iedere burger (van Gunsteren 2010, 132). Verschillende opvattingen van burgers zullen nu met elkaar de confrontatie aangaan. Maar deze interactie zorgt er juist voor dat er op den duur een voorstel uit zal komen waarin iedereen zich kan vinden. Ook de verliezers. Want nu hebben ze tenminste een reële kans gehad om hun standpunt te verdedigen en een meerderheid te vinden, tevens zal deze kans in de toekomst blijven bestaan (van Gunsteren 2010, 148). Ja, de oplossing van Van Gunsteren kent veel meer conflicten dan het simpel doodzwijgen of monddood maken van andersdenkenden. Maar het resultaat is vele malen eleganter. Een boek dat dus ook het lezen waard is voor de huidige bestuurders en wetenschappers die zich richten op de bestuurskundige praktijk.

3.2. Kritiek op ‘Vertrouwen in democratie’

Bij de kritiek op een onderdeel in het boek van Van Gunsteren zal eerst de hoofdvraag nog eenmaal worden herhaald. Deze luidt: Is ‘onpersoonlijk vertrouwen’ een betrouwbare en afdoende fundering van het door Van Gunsteren gevonden vijfde principe van zelforganisatie, het principe waar de vier principes van zelforganisatie op steunen om effectief toepasbaar te zijn op het fenomeen democratie? In het vervolg zal kort worden uiteengezet op welk gedeelte in het boek de kritiek betrekking heeft. Daarna volgt de kritiek. Deze valt uiteen in drie onderdelen. Allereerst zal er worden gekeken naar de redenen waarop iemand op voorhand vertrouwen in de democratie zou kunnen stellen, nog voordat de principes van zelforganisatie zijn toegepast op de democratie. Ten tweede zal er gekeken worden naar de veronderstelling in het boek dat we moeten vertrouwen om vertrouwen te krijgen en tot derde volgt er een kritische noot over de positionering van vertrouwen als fundament voor de toepassing van de vier principes van zelforganisatie op de democratie. Tot slot volgt er een korte conclusie.

3.2.1. Centrale stof

In het derde hoofdstuk stuit Van Gunsteren op een aantal problemen, waardoor de toepassing van de principes van zelforganisatie complexer is dan de eerder gevonden intelligente zelforganisaties. In menselijke interactie, en daarmee in democratie, spelen namelijk emotie, macht en visies op gerechtigheid een rol (van Gunsteren 2010, 93). Daarvoor bedenkt Van Gunsteren een oplossing. Er

is een vijfde principe nodig, dat er voor zorgt dat deze problemen een minder grote rol spelen of zelfs een voordeel kunnen zijn bij de toepassing van de vier principes van zelforganisatie op de democratie. Dit vijfde principe van zelforganisatie heet 'onafhankelijk, maar niet geïsoleerd' (van Gunsteren 2010, 107). De onafhankelijkheid wordt gewaarborgd door grondrechten te beschermen (van Gunsteren 2010, 107). Zo voorkomt men, dat mensen met macht anderen monddood kunnen maken. Het voorkomen van het isolement moet volgens Van Gunsteren en vele anderen gezocht worden in 'iets dat bindt' (van Gunsteren 2010, 110). Dit kan bewerkstelligd worden, volgens Van Gunsteren, door het hebben van 'onpersoonlijk vertrouwen' in elkaar en dus in de democratie (van Gunsteren 2010, 111). Dit valt niet bewust te creëren. Het ontstaat hooguit als bijproduct (van Gunsteren 2010, 112). Hij geeft daarbij een aantal redenen waarom men zou kunnen vertrouwen op democratie (van Gunsteren 2010, 115 – 126).

Echter kent het positioneren van 'onpersoonlijk vertrouwen' mijns inziens, als fundament voor een gedeelte van het vijfde principe van zelforganisatie en daarmee als fundament voor de vier principes van zelforganisatie bij de toepassing van deze principes op de democratie, een aantal grote en wellicht fundamentele problemen.

3.2.2. Redenen om te vertrouwen geven niet altijd vertrouwen

Allereerst stelt hij dat het 'onpersoonlijk vertrouwen' niet bewust bevorderd kan worden, maar hooguit ontstaat als bijproduct. Waarbij het wellicht kan ontstaan als bijproduct van de door hem genoemde vier rubrieken waarin hij een aantal voordelen van democratie beschrijft. Dit zijn:

1. Op grond van het jury theorema van Condorcet stelt hij dat toevallige vergissingen elkaar opheffen;
2. Een democratie heeft de veerkracht om doorgaans zo met conflicten om te gaan, dat het de algemeenheid ten goede komt;
3. Mensen zijn in staat om gedrag op elkaar af te stemmen zonder dat een baas dat coördineert. Een intelligente orde zonder baas zou dus mogelijk moeten zijn binnen een democratie;
4. Democratie is een 'truth tracker', ook als er meer dan twee alternatieven zijn en het gaat om een waardeoordeel (van Gunsteren 2010, 115 – 126).

Ten eerste wil ik inzoomen op de eerst mogelijke reden om op democratie te vertrouwen. Volgens het jury theorema van Condorcet zouden toevallige vergissingen elkaar opheffen. Met dit gepredikte voordeel is wat eigenaardigs aan de hand. Van Gunsteren stelt dat 'Wisdom of the crowds' van Surowiecki laat zien dat een veelheid aan mensen tot een kundiger oordeel in staat is, dan een expert of een aantal experts. Nu wil het geval dat Van Gunsteren zelf het volgende stelt op pagina 31: *"Het ontbreken van vertrouwen in de wijsheid van democratische besluiten treffen we niet alleen aan bij wetenschappers van de democratie. Ook politici, journalisten/opiniemakers en gewone burgers hebben van de kwaliteit van democratische besluiten geen hoge pet op."* Op grond van het jury theorema van Condorcet kunnen we nu het volgende stellen. Elk lid van een bepaalde groep heeft een grotere kans op dat hij een juiste beslissing neemt, dan een foute (van Gunsteren 2010, 116). Als men meerdere personen iets vraagt, dan heffen de fouten bij de individuen elkaar op in het collectieve antwoord, dus een grotere groep (een jury) heeft een grotere kans op een juist antwoord dan een individu. 'The crowd' heeft zojuist geconcludeerd dat het geen vertrouwen kan hebben in de kwaliteit van democratische besluiten. 'Democratische besluiten' wil zeggen 'wisdom of the crowds'.

In een democratisch besluit is namelijk een veelheid aan mensen betrokken die samen besluit nemen. Daar heeft 'the crowd' dus geen vertrouwen in. Daar, volgens Van Gunsteren, 'the crowd' tot een wijzer oordeel in staat is dan een aantal experts. Deze 'crowd' is dus tot een wijzer oordeel in staat dan Van Gunsteren samen met Condorcet, Rousseau en Surowiecki. Hiermee ondergraaft hij zelf wat hij wil bewijzen. Namelijk dat 'the wisdom of the crowd' dichterbij de waarheid kan komen. En dat bij die waarheid in de buurt ligt, dat 'the wisdom of the crowds' tot wijzere besluiten in staat is, dan een aantal experts. Maar 'the crowd' heeft zojuist besloten, dat 'the wisdom of the crowds' niet te vertrouwen is. Dit tracht Van Gunsteren te repareren op bladzijde 73. Daar stelt hij dat wij groepen wantrouwen doordat we in het verleden zeer slechte ervaringen hebben gehad. Na dit nader beschouwd te hebben, komt hij tot de observatie dat dit niet aan de groepen als zodanig ligt, maar aan de homogene samenstelling van die groep (van Gunsteren 2010, 73). Maar dat de groep, zoals deze is beschreven op pagina 31, dit niet 'weet', kan Van Gunsteren de groep niet kwalijk nemen. Een vuistregel voor locale interactie, later diversiteit genoemd, is dat onwetendheid nuttig is (van Gunsteren 2010, 58). En met deze nuttige onwetendheid komt de 'wisdom of the crowds' tot het wijzere oordeel dat de 'wisdom of the crowds' niet te vertrouwen is.

Het tweede punt, dat hier nou op aansluit, is de vierde reden. Van Gunsteren stelt dat de democratie ook een 'truth tracker' is, als er meer dan twee keuze mogelijkheden zijn voor de burger en het om een waardeoordeel gaat (van Gunsteren 2010, 125 – 126). Dit steunt op het onderzoek van Mackie, dat aantoonde dat Arrows kiezersparadox niet opgaat en het onderzoek van List en Goodin, dat stelt dat het jury theorema van Condorcet ook werkt bij meer dan twee alternatieven (van Gunsteren 2010, 125). Volgens Van Gunsteren zou het ook voor waardeoordelen gelden. Dit onderbouwt hij met de volgende vraag: *"Nemen we iemand serieus die goedkeurt om aan een kind dat om brood vraag stenen te geven?"* (van Gunsteren 2010, 126). Zojuist kwam al naar voren dat het jury theorema van Condorcet in het boek van Van Gunsteren leidt tot een wat merkwaardige paradox. Maar dat buiten beschouwing gelaten, blijft dit, mijns inziens, een tekortschietende onderbouwing van een belangrijk statement. Allereerst is de verdediging wat kort door de bocht. Hij lijkt hier van een drogreden gebruik te maken, namelijk een 'reductio ad absurdum'. Natuurlijk kennen wij niemand die het goed zou keuren om een steen aan kind te geven, dat om eten vraagt. We zouden zelf een dergelijk iemand ook niet serieus nemen. Maar een dergelijk argument maakt nog niet of het een uitgemaakte zaak is of de democratie voor de verwerking van preferenties, bij meer dan twee opties, ook zou kunnen werken als het gaat om waardeoordelen. Daarnaast, en dat is in dit geval misschien nog wel belangrijker, zijn er kinderen denkbaar die gewent zouden hebben dat we ze 'slechts' stenen in plaats van brood zouden hebben gegeven. Als we even met zevenmijlslaarzen door de twintigste eeuw heenlopen, moeten we concluderen dat het geven van stenen aan kinderen die om brood vragen niet eens tot onze meest absurde daden zou behoren. De twintigste eeuw stond bol van bloedvergieten. Daarin waren we in staat tot de Eerste Wereldoorlog, de Tweede Wereldoorlog, de Holocaust, de atoombommen op Hiroshima en Nagasaki, de oorlog in Nederlands-Indië, de Vietnamoorlog, het droppen van Agent Orange en de gruweldaden in Sebrenica. Dit is nog maar een topje van de ijsberg en ook het begin van de eenentwintigste eeuw zal niet de boeken in gaan als de meest menslievende, laat staan kindvriendelijke, periode in de geschiedenis. Een aantal van deze gruwelijkheden zijn zelfs uitgevoerd door landen met een democratisch gekozen regering. Het is dus nog maar de vraag of een democratie zich per definitie laat lenen voor de meest juiste verwerking van preferenties bij waardeoordelen. Dit is nog geen uitgemaakte zaak en de verdediging Van Gunsteren schiet daarbij tekort.

Twee van de vier redenen om op de democratie als zodanig te vertrouwen geven nog allerminst vertrouwen. De eerste reden geeft geen vertrouwen, omdat het jury theorema van Condorcet en de onderliggende assumpties van het idee over 'the wisdom of the crowds' in het verhaal van Van Gunsteren leiden tot een paradox. De vierde reden geeft geen vertrouwen, omdat Van Gunsteren niet afdoende heeft kunnen bewijzen dat de democratie, als het gaat om waardeoordelen, ook in staat is om als 'truth tracker' te fungeren bij het verwerken van de verschillende preferenties van kiezers.

3.2.3. Moeten vertrouwen om vertrouwen te krijgen

Het tweede punt van kritiek handelt over de voorwaarde dat we moeten vertrouwen in democratie om vertrouwen in democratie te krijgen. Van Gunsteren zegt dat dit boek een aantal redenen biedt om in de democratie enig vertrouwen te stellen (van Gunsteren 2010, 113). Als we vervolgens de principes van zelforganisatie toepassen op de democratie, zal het zelforganiserend vermogen van deze democratie toenemen. Daardoor komen er, volgens Van Gunsteren, ook betere resultaten, want deze democratie werkt beter (van Gunsteren 2010, 114). Dit geeft weer meer vertrouwen. We gaan even terug naar het eerste vertrouwen in deze redentatie. Dit vertrouwen noemt hij 'onpersoonlijk vertrouwen' (van Gunsteren 2010, 111). Dit onpersoonlijke vertrouwen heeft hij nodig voor de fundering van het tweede gedeelte van zijn vijfde principe van zelforganisatie: 'niet geïsoleerd'. Pas bij de toepassing van het vijfde principe van zelforganisatie, die bij de toepassing van elk afzonderlijk principe een rol speelt, zijn de vier principes van zelforganisatie goed toepasbaar op de democratie. Dit levert een democratie op, die wijzere besluiten levert. Dit zorgt weer voor meer vertrouwen. In deze onderbouwing moet men eerst vertrouwen hebben in de democratie, eer de toepassing van de principes van zelforganisatie op de democratie, via betere resultaten kunnen zorgen voor vertrouwen. Maar dat ze dit in een dergelijke situatie voor elkaar krijgen, lijkt me het minste dat we kunnen verwachten van de principes van zelforganisatie. Stel dat ze, terwijl het vertrouwen er is, er voor zorgen dat er door de toepassing alsnog geen vertrouwen is. Dat zou een kwalijke zaak zijn. Van Gunsteren besluit hier zijn betoog met dat het een 'weldadige cirkel' is (van Gunsteren 2010, 114). Op het oog is dat ook helaas wat het is. Een cirkelredenering. Het gaat daarmee ook voorbij aan het doel van het boek: redenen geven om meer vertrouwen te stellen in de democratie (van Gunsteren 2010, 7). Dit waren we juist kwijtgeraakt. Van Gunsteren benadrukt zelfs dat zowel burgers, als politici, wetenschappers en opiniemakers geen vertrouwen meer hebben in de kwaliteit van democratische besluiten (van Gunsteren 2010, 33). Vertrouwen kan dan geen fundament zijn voor de toepassing van de principes van zelforganisatie op democratie om zodoende vertrouwen te krijgen. Want juist dat vertrouwen ontbreekt.

3.2.4. Vertrouwen als fundament

Het derde en laatste punt van kritiek handelt over de positionering van vertrouwen als fundament als zodanig. Van Gunsteren zegt dat hij op zoek is naar 'iets dat bindt' (van Gunsteren 2010, 110). Veel mensen zijn het er ook over eens dat er iets 'is' dat bindt (van Gunsteren 2010, 111). Het moet daarmee iets permanents zijn. Zeker als je het wilt gebruiken voor een fundering van een theorie. Onpersoonlijk vertrouwen lijkt mij daarbij geen goede optie. Want, zo zegt Van Gunsteren zelf, het vertrouwen kan ook verdwenen zijn. Dat zou van samenwerken een hachelijke situatie maken (van Gunsteren 2010, 111). Hierbij geeft hij een voorbeeld over de belastingmoraal in Zweden ten opzichte van die van Rusland (van Gunsteren 2010, 112). Als men, de burgers, elkaar niet vertrouwen dat de ander belasting betaald, betaalt men zelf liever ook niet. Zodoende is de belastingopbrengst in

Zweden nagenoeg 100% en in Rusland ongeveer 25%. De pointe hiervan is, dat vertrouwen er dus blijkbaar ook niet kan zijn. Dit lijkt me geen sterke basis om een theorie op te bouwen. Het doet denken aan een huis bouwen op zand in plaats van op de rots.

4. Conclusie

Na de evaluatie van het boek *Vertrouwen in democratie* van Herman van Gunsteren, is het tijd voor de beantwoording van de hoofdvraag. De hoofdvraag luidt: Is 'onpersoonlijk vertrouwen' een betrouwbare en afdoende fundering van het door Van Gunsteren gevonden vijfde principe van zelforganisatie, het principe waar de vier principes van zelforganisatie op steunen om effectief toepasbaar te zijn op het fenomeen democratie? Nadat we gezien hebben dat een door Van Gunsteren geponeerde reden om te vertrouwen op democratie leidt tot een paradox, dat een andere reden geen afdoende onderbouwing krijgt van Van Gunsteren, de positionering van 'onpersoonlijk vertrouwen' als fundament leidt tot een cirkelredenering en dat het vertrouwen ook ineens verdwenen kan zijn, moeten we concluderen dat 'onpersoonlijk vertrouwen' geen betrouwbaar en afdoende fundering kan zijn voor de toepassing van de principes van zelforganisatie op democratie. Om deze toepassing toch mogelijk te maken, zullen we naar een ander fundament op zoek moeten om deze prijzenswaardige theorie op te kunnen grondvesten.

Literatuurlijst

Erasmus Universiteit Rotterdam. *Bachelor in Bestuurskunde*.

[http://www.eur.nl/bachelor/opleidingen/bestuurskunde/ervaringen/ervaringen_student/]. 4 juni 2015.

Fermin, A. (2009). *Islamitische en extreem-rechtse radicalisering in Nederland*. Rotterdam, NL: Risbo/Erasmus Universiteit Rotterdam.

Frissen, P.H.A. (2007). Verschil en ongelijkheid. *Justitiële verkenningen*. 33. [pp. 35 – 47].

Geerlings, H. (2014). *Werkboek Atelier II Deel A*. Rotterdam, NL: Erasmus Universiteit Rotterdam.

Gunsteren, H. van (1998). *A Theory of Citizenship*. Oxford, UK: Westview Press.

Gunsteren, H. van (2002). *Stoppen*. Amsterdam, NL: van Genneep.

Gunsteren, H. van (2010). *Vertrouwen in democratie*. Amsterdam, NL: van Genneep.

Gunsteren, H. van (2014). Democratierecht. In: M.S. Groenhuijsen, E. Hondius & A. Soeteman (eds.). *Recht in geding*. Den Haag, NL: Boom Juridische uitgevers. [pp. 119 – 124].

Hoge Raad der Nederlanden. *Vereniging Martijn verboden en ontbonden*.

[<http://www.rechtspraak.nl/Organisatie/Hoge-Raad/Nieuws/Pages/VerenigingMartijnverbodenenontbonden.aspx>]. 4 juni 2015.

Michiels, F.C.M.A. & Snijders, H.J. (2010). *Kluwer Collegebundel*. Deventer, NL: Uitgeverij Kluwer.

Perskamer. *Ingang mierennest*. [<http://pers.publicrelations.nl/wp-content/uploads/2012/06/Ingangmierennest-HI-RES.jpg>]. 18 juni 2015. (Omslagfoto).

Radbout Universiteit Nijmegen. *Wat is bestuurskunde?*

[<http://www.ru.nl/bestuurskunde/@703175/pagina/>]. 4 juni 2015.

Ringeling, A. (2008). 'A quest for thought'. *Bestuurskunde*. 17. [pp. 64 – 74].

Rooij, H. van & Aarts, N. (2014). In dienst van beleid of in dienst van de democratie? *Bestuurswetenschappen*. 68. [pp. 13 – 44].

Stokkom, B. van; Becker, M. & Eikenaar, T. (2013). Burgers als trustees. *Beleid en Maatschappij*. 40. [pp. 6 – 25].

Thomassen, J. (2007). Vertrouwen in een vitale democratie of democratische vernieuwing? *Bestuurskunde*. 16. [pp. 53 – 62].

Topal, J. (2007). Verlicht door diversiteit. *Krisis*. 26. [pp. 94 – 98].

Verbeet, G. (2012). *Vertrouwen is goed maar begrijpen is beter*. Amsterdam, NL: Singel uitgeverijen.